

Jeugd en vrije tijd

Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging?

Ilse Sinnaeve, Karen Van Nuffel & Leen Schillemans

Inhoud

1. Inleiding
 2. Beschrijvend overzicht van onderzoek over jongeren en vrije tijd – periode 2000-2004
 - 2.1. Jongeren en vrije tijd: een algemeen beeld
 - 2.1.1. Wat doen jongeren in hun vrije tijd?
 - 2.1.2. Hoe beleven jongeren hun vrije tijd?
 - 2.1.3. Waar brengen jongeren hun vrije tijd door?
 - 2.1.4. Met wie brengen jongeren hun vrije tijd door?
 - 2.2. Verschillende vrijetijdsettings
 - 2.2.1. Vrije tijd in het gezin en in non-formeel verband
 - 2.2.2. Lidmaatschap in diverse verenigingen
 - 2.2.3. Sport
 - 2.2.4. Jeugdwerk
 - 2.2.5. Cultuurparticipatie
 3. Reflectie
 - 3.1. Jongeren en vrije tijd: een algemeen beeld
 - 3.2. Verschillende vrijetijdsettings
- Bibliografie

1. Inleiding

Een begrip als 'vrije tijd' is bijzonder geladen. Het is veranderlijk naargelang de persoon, de tijd en de context waarin het gedefinieerd wordt. Men kan vrije tijd bijvoorbeeld bekijken vanuit een maatschappijgericht of vanuit een individugericht perspectief. Tussen deze twee perspectieven bestaat een wisselwerking en soms kunnen ze ook in een spanningsvolle verhouding tot elkaar staan, al zijn ze niet noodzakelijk tegengesteld. Vanuit een maatschappijgericht perspectief is het vrijetijdsconcept verbonden met maatschappelijke instituties die het leven van jongeren organiseren. Vrije tijd kan dan worden opgevat als een meetbaar concept dat geformuleerd kan worden als resttijd, niet-schooltijd, niet-arbeidstijd of niet-zorgtijd. M.b.t. jongeren wordt er vanuit deze definitie voornamelijk rekening gehouden met buitenschoolse tijd, hoewel ook arbeid of zorgtijd van toepassing kunnen zijn. School bepaalt immers in belangrijke mate het tijdsgebruik van jongeren (Stevens, Vandeweyer, et al., 2003). Meestal wordt het vrijetijdsconcept verder meestal onderverdeeld in formele en non-formele vrijetijdsbesteding, of anders gezegd, vrije tijd binnen en buiten georganiseerd verband. Verdere typeringen hebben vaak te maken met het al dan niet private, individuele of commerciële karakter (Redig, 2001). Deze definiëring geeft de mogelijkheid om een (veralgemenende) schets te geven van vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren. De diversiteit aan betekenissen die gegeven worden aan bepaalde activiteiten komt echter minder tot zijn

recht. Dit aspect komt op de voorgrond wanneer men vertrekt vanuit het individugericht perspectief. Hierin wordt vrije tijd gedefinieerd als eigen tijd, waarin men zelf kiest wat men doet. Vrije tijd is dan een concept dat subjectief ingevuld wordt en bijgevolg varieert naargelang persoon en tijdstip (Verdonck, 2002). Activiteiten die vanuit een maatschappelijk perspectief eerder vanuit het gezin of het schoolsysteem volgen, zoals huiswerk maken en tafel dekken, kunnen vanuit het perspectief van jongeren even goed tot de vrije tijd worden gerekend. Het toont aan dat individuen actor zijn en vorm geven aan hun vrijetijdsagenda. Bovendien wordt vrije tijd op die manier ook gedefinieerd vanuit haar intrinsieke waarde (Smits, 2004).

In wat volgt werd een zo ruim mogelijke invulling van vrije tijd gehanteerd. Er werd zowel rekening gehouden met de invalshoek meetbare 'resttijd' als met de subjectieve vrijetijdsbeleving en de betekenissen die kinderen en jongeren aan vrije tijd geven. Op die manier kreeg zowel onderzoek naar participatiecijfers als leefwereldonderzoek een plaats. Deze zoektocht naar een definitie van vrije tijd en een nieuwe taakomschrijving van de vrijetijdssector is erg actueel (Corijn, 2000) en komt dan ook doorheen de hele synthese terug.

Niet alleen het concept vrije tijd kan vanuit een maatschappelijk dan wel een individugericht perspectief bekeken worden. Ook in het geïnterviewde jeugdonderzoek komen beide aspecten terug. Het spreekt voor zich dat zulk een categorisering het besproken onderzoek onrecht aandoet. Desalniettemin vinden we enerzijds onderzoeksmateriaal waarin men voornamelijk vertrekt vanuit een maatschappijgericht – vaak aanbodgericht - discours. Onderzoek naar participatie vormt hier een treffend voorbeeld van: men gaat na in welke mate jongeren deelnemen aan bestaande instituties en daarnaast onderzoekt men determinanten die deze participatiegraad beïnvloeden. Veelal via grootschalige surveys wordt op die manier een representatief beeld verkregen van de socialisatie-invloeden op kinderen en jongeren. Daarnaast is er ook onderzoek dat vertrekt vanuit de manier waarop jongeren zelf betekenis geven aan hun omgeving en ervaringen. Dit onderzoek brengt zoveel mogelijk de diversiteit onder jongeren in beeld en focust niet op instituties zoals school en gezin, maar wel op de activiteiten waarvoor deze instituties in het leven geroepen zijn, zoals leren, spelen, ontmoeten, ... Vaak wordt via interpretatief onderzoek dieper ingegaan op verwachtingen, gedachten en gevoelens van jongeren. Beide onderzoeksbenaderingen hebben hun waarde. Ze zijn dan ook complementair gezien ze geschikt zijn voor verschillende onderzoeksvragen: in het eerste type wordt eerder ingegaan op wat jongeren doen, waar en met wie, terwijl het tweede type tracht te achterhalen waarom jongeren bepaalde activiteiten doen en wat ze al dan niet als ondersteunend ervaren.

2. Beschrijvend overzicht van onderzoek over jongeren en vrije tijd – periode 2000-2004

In wat volgt schetsen we een overzicht van Vlaams onderzoek over jongeren en vrije tijd uit de periode 2000-2004. We doen dit op basis van het materiaal dat reeds geïnterviewd is in de databank van het JOP. Gezien hierin nog niet alle onderzoek is opgenomen, is onderstaande tekst niet exhaustief. We hebben ervoor geopteerd het onderzoeksmateriaal thematisch te bespreken. In een eerste deel geven we een globaal overzicht van de vrijetijdsbesteding en –beleving van jongeren. Wat doen jongeren in hun vrije tijd? Hoe beleven ze hun vrije tijd? Waar brengen ze hun vrije tijd door? Met wie brengen ze hun vrije tijd door? Een tweede deel belicht diverse vrijetijdssettings waaronder enerzijds vrije tijd in het gezin en non-formeel verband en anderzijds vrije tijd in formeel verband. Bij de bespreking van formele vrijetijdsbesteding gaan we dieper in op de participatie van jeugdigen aan het georganiseerde

vrijtijdsaanbod, met een klemtoon op de deelname aan sport, jeugdwerk en cultuur. Het spreekt voor zich dat de scheiding tussen formele en informele vrijetijdsbesteding niet altijd opgaat. Desalniettemin hanteren we deze indeling gezien ze regelmatig in Vlaams jeugdonderzoek al dan niet expliciet naar voor komt.

2.1. Jongeren en vrije tijd: een algemeen beeld

2.1.1. Wat doen jongeren in hun vrije tijd?

In Vlaanderen bestaat een beperkte traditie op het vlak van grootschalig vrijetijdsbestedingsonderzoek.¹ In de periode 2000-2004 werd het Belgisch Tijdsbudgetonderzoek (Glorieux & Vandeweyer, 2001) uitgevoerd, dat een ruimere focus had dan enkel vrije tijd. Resultaten m.b.t. jongeren werden later door Stevens, Vandeweyer et al. (2003) apart uit deze studie gelicht. Naast tijdsbudgetonderzoek zijn er een aantal onderzoeken naar participatie van jongeren (bvb. De Witte & Hooghe, 2000; Carton & Loosveldt, 2002; Kaesemans, 2002; Smits, 2004). Hierin wordt niet systematisch (bvb. via dagboeken) nagegaan hoe jongeren hun tijd besteden, maar wordt hun deelname aan specifieke activiteiten bevraagd. Deelname kan daarbij op verschillende manieren worden onderzocht, bvb. via het aantal lidmaatschappen, eenmalige en meermalige deelname, ...

In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' (Goedseels, Vettenburg et al., 2000) werd aan jongeren gevraagd wat de drie zaken zijn die ze het meeste doen in hun vrije tijd. Tv of video kijken, muziek beluisteren en vrienden bezoeken staan steevast aan de top. Ook brengen heel wat jongeren hun vrije tijd door met sporten, voornamelijk in clubverband (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Het Kliksons-onderzoek uit 2001 komt tot erg gelijkaardige bevindingen: ook hier scoren vrienden bezoeken, tv-kijken en muziek beluisteren heel hoog (Kaesemans, 2002). Een samenvatting van de resultaten van beide onderzoeken vindt u in onderstaande tabel.

TABEL 1: OVERZICHT VAN DE MEEST GEDANE ACTIVITEITEN IN DE VRIJE TIJD

<i>meest gedane activiteiten in de vrije tijd</i>	<i>Percentage (Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld)</i>	<i>Percentage (Kliksons 2001)</i>
tv of video kijken	38,6	35,1
muziek beluisteren	38,2	33,2
langs gaan bij vrienden of vrienden op bezoek/met vrienden omgaan	31,9	36,2
sporten in club	31,0	29,2
computeren	21,4	31,4
videogame spelen		14,8
afspreken met je lief		13,9
winkelen	13,6	
jeugdbeweging / jeugclub	13,2	11,7
een boek lezen	12,6	

¹ In de periode vóór 2000 vinden we drie grote surveys terug. Het onderzoek van Claeys & Van den Bosch (1963) benaderde vrije tijd vanuit het perspectief van volwasseneneducatie en cultuurpromotie. Het onderzoek van Naeyaert & Claeys, (1984) focuste op de verhouding tussen arbeidstijd en niet-arbeidstijd. De survey van Bollaert et. al. (1999) focuste op de vrijetijdsbesteding van een representatieve groep mensen, met de bedoeling recurrent onderzoek op te starten.

op café gaan	12,5	
je huisdier verzorgen		11,8
schoolwerk maken		11,1
naar een dancing gaan	10,8	

In het onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren' (Smits, 2004) legde men aan jongeren een lijst van 53 activiteiten voor, waarbij ze dienden aan te geven hoe vaak ze een activiteit doen. Het gaat hier om 'ontspannende' activiteiten, maar ook om activiteiten die aan de school gekoppeld zijn (bv. huiswerk) of die verbonden zijn met het huishouden. Hieruit komt naar voor dat muziek beluisteren, huiswerk maken, TV of video kijken en telefoneren/sms'en de meest frequente vrijetijdsbestedingen zijn. Uit diverse onderzoeken blijkt dat op het vlak van georganiseerde vrijetijdsbesteding de sportclubs het meest bezocht zijn (zie o.m. Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Kaesemans, 2002; De Groof, Smits et al., 2002). Daarna komt participatie aan jeugdverenigingen, met op de eerste plaats jeugdhuisen en speelpleinen en pas later jeugdbewegingen. Tenslotte komt cultuurparticipatie (concerten, film, etc.) (Goedseels, Vettenburg et al., 2000).

In de vrijetijdsbestedingspatronen wordt in onderzoek verder gedifferentieerd naargelang leeftijd, geslacht, onderwijsrichting, afkomst en sociale klasse. We bespreken hieronder de belangrijkste bevindingen.

In vergelijking met oudere leeftijdsgroepen hebben jongeren vrij veel vrije tijd (Stevens, Vandeweyer et al., 2003). Bij de vrijetijdsbesteding binnenshuis neemt de televisie vooral bij jonge tieners een belangrijke plaats in: 12 tot 14-jarigen blijken een derde deel van hun vrije tijd aan televisiekijken te besteden (Mortelmans & De Reynt, 2003). Vaak beoefende activiteiten bij jongere tieners zijn sporten, fietsen, familie bezoeken, winkelen, huisdieren verzorgen, naar een sportvereniging of jeugdbeweging gaan, gezelschapsspelletjes spelen, ... Bij oudere jongeren treden andere activiteiten meer op de voorgrond: vrienden bezoeken, rondhangen, telefoneren, naar een fuif, dancing, café of jeugdhuis gaan (Roe, Van den Bulck et al., 2001). Deze resultaten worden bevestigd in andere onderzoeken (zie o.m. Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Smits, 2004).

Meisjes zouden iets minder vrije tijd hebben dan jongens (Stevens, Vandeweyer et al., 2003). Jongens bevinden zich vaker buitenshuis en in groep en ze houden zich vaker bezig met computer en sport (Goedseels, Vettenburg et al., 2000); ze gaan ook meer naar dancings, knappen klusjes op en helpen in de tuin (Roe, Van den Bulck et al., 2001). Meisjes lezen daarentegen meer boeken, gaan meer winkelen en participeren vaker aan culturele activiteiten (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Ze zijn ook meer bezig in het huishouden, met tekenen en schilderen, ze spelen vaker een muziekinstrument en doen meer gezelschapsspelen (Roe, Van den Bulck et al., 2001)

Als we kijken naar de gevolgde onderwijsrichting, zien we dat jongeren uit ASO meer tijd thuis doorbrengen, maar ook vaker aan jeugdverenigingen participeren, terwijl jongeren uit BSO en TSO zich vaker buitenshuis begeven en naar cafés en dancings gaan (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Jongeren uit ASO gaan ook veel op kamp gaan dan jongeren uit BSO (Mortelmans, Van Assche et al., 2002). Zulke ongelijke participatiecijfers vinden we minder terug op speelpleinen, in jeugdhuisen en bij het uitgaan: jongeren uit alle onderwijsrichtingen doen deze activiteiten in vrijwel gelijke mate. Dit betekent echter niet dat ze dit samen doen en met elkaar in contact komen. Deze activiteiten dragen met andere woorden evenmin bij aan sociale diversiteit in de vrije tijdsbesteding. Sociale ongelijkheid vinden we

expliciet terug de jeugdbewegingen en de sportclubs, al zijn kinderen en jongeren in maatschappelijk achtergestelde groepen zeer geïnteresseerd in sport. Opvallend in de jeugdbewegingen is dat er uit ASO meer meisjes participeren en uit TSO en BSO meer jongens (Mortelmans, Van Assche et. al., 2002).

2.1.2. Hoe beleven jongeren hun vrije tijd?

Veel onderzoek heeft de intentie nauw aan te sluiten bij de leefwereld van kinderen en jongeren. Men is sterk geïnteresseerd in de perspectieven van kinderen en jongeren. Toch zien we dat ze eerder aan bod komen als onderzoeksobjecten dan als –subjecten. Onderzoek naar de vrijetijdsbeleving kan in dit opzicht meer of minder participatief zijn. Participatie van jeugdigen in onderzoek kan doorgevoerd worden in verschillende onderzoeksfasen: in de opzet, uitvoering (peerresearch), verwerking en/of de interpretatie van onderzoeksgegevens. Afhankelijk van de onderzoeksmethode komen de eigen betekenisgeving en het referentiekader van kinderen en jongeren in mindere of meerder mate aan bod. Bij een minder participatief onderzoeksopzet worden voornamelijk (kwantificeerbare) gegevens over kinderen en jongeren geregistreerd, zoals leeftijd, hulpverleningsgeschiedenis, schoolniveau, samenstelling gezin, nationaliteit, beroep ouders, etc. Vragen m.b.t. de perspectieven van kinderen en jongeren op hun leefcondities: wie zijn voor hen belangrijke personen, waar brengen ze de meeste tijd door, wat betekent 'ondersteund worden' voor hen, etc. komen aan bod in meer participatief onderzoek. De mogelijkheden van dit soort onderzoek worden momenteel geëxploreerd (zie o.m. Van Gils, 2000; Verschelden, 2002).

De vrijetijdsbeleving werd vaak onderzocht, maar de gegevens zijn erg fragmentarisch en moeilijk te vergelijken. Uit verscheidene onderzoeken naar de vrijetijdsbeleving van jongeren blijkt evenwel dat ze over het algemeen vrij tevreden zijn over hun vrije tijd (Scheerder, 2004; Pauwels & Scheerder, 2004; Kaesemans, 2002). In het Kliksonderzoek van 2001 bijvoorbeeld stelt 75% van de bevroegde tieners dat hun 'ideale' vrijetijdsbesteding goed wordt benaderd (Kaesemans, 2002). Pauwels en Scheerder (2004) komen tot de vaststelling dat 58% van de 18-24-jarigen tevreden is met de manier van vrijetijdsbesteding en 32% is heel tevreden. Bij 14- tot 18-jarigen vormen muziek beluisteren, vrienden bezoeken en bioscoopbezoek de top drie in de waardering van vrije tijd (Smits, 2004). Bovendien toont onderzoek aan dat de tevredenheid over de vrije tijd een goede indicator is voor de participatie aan vrijetijdsactiviteiten: jongeren die iets graag doen, doen het ook vaak, en omgekeerd (Smits, 2004).

Als we de patronen van de feitelijke vrijetijdsbesteding vergelijken met wat jongere willen doen, de favoriete vrijetijdsbesteding, valt vooral op dat jongeren meer buiten willen zijn in plaats van thuis, bijvoorbeeld op straat of in ontmoetingsplaatsen in de buurt. Het 'rondhangen' wordt door de meeste jongeren hoog gewaardeerd (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Hun beleving van vrije tijd draait in hoofdzaak rond vrijheid en avontuur, en dat appreciëren ze dan ook vooral in de vakanties (Mortelmans, Van Assche et al., 2002). Vrienden zijn daarbij onontbeerlijk en het belang dat door jongeren aan vrienden wordt gehecht, wordt dan ook in veel onderzoek m.b.t. vrije tijd onderstreept (Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Mortelmans, Van Assche et al., 2002; Dekeyser & Verbert, 2002).

Uit een aantal onderzoeken blijkt dat Tv-kijken niet hoog gerangschikt staat in het lijstje van meest gewaardeerde activiteiten, terwijl het toch de meest uitgevoerde activiteit is (Kaesemans, 2002; Smits, 2004). Verder valt ook op dat jongeren eigenlijk wel geïnteresseerd zijn in cultuurparticipatie (in strikte zin, zoals theater- en museumbezoek), maar dat het er erg weinig van komt (Kaesemans, 2002). Ook zouden jongeren liever wat vaker naar de film zouden gaan, met hun lief afspreken en luilekker niets doen (Smits, 2004).

2.1.3. Waar brengen jongeren hun vrije tijd door?

Enkele recente kwantitatieve onderzoeksprojecten onderzochten de vrijetijdsbestedingspatronen van jongeren en kwamen tot gelijkaardige vaststellingen: de meeste tijd wordt thuis of dichtbij huis doorgebracht, op de tweede plaats komen de sportclubs en op de derde plaats andere jeugdverenigingen (Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Goedseels, 2001; Mortelmans, Van Assche et al., 2002; Kaesemans, 2002; Smits, 2004). In dit onderdeel zullen we het vooral hebben over de 'plaatsen' waar jongeren hun vrije tijd doorbrengen. Verder in de tekst gaan we dieper in op de deelname aan en het lidmaatschap van jeugdwerk, sportclubs en andere verenigingen.

Zoals al af te leiden valt uit de activiteiten die jongeren vaak doen in hun vrije tijd, brengen jongeren hun vrije tijd voornamelijk binnenshuis door, zeker tijdens het schooljaar. Dit blijkt uit verscheidene onderzoeken. In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' stelt 43,6% van de jongeren dat ze hun vrije tijd voornamelijk thuis doorbrengen. Daartegenover vertoeft 20,5% meestal buitenshuis en 35,9% is even vaak thuis als buitenshuis (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Kaesemans (2002) komt in het Kliksonderzoek uit 2001 tot de vaststelling dat 40% van de jongeren hun vrije tijd gewoon thuis of in de eigen kamer doorbrengt, gevolgd door de directe omgeving (eigen straat, plein in de gemeente). Slechts een kleine minderheid verplaatst zich 10 km of verder voor hun vrijetijdsbesteding (Kaesemans, 2002). De beide onderzoeken geven een gelijklopend beeld van de plaatsen waar jongeren hun vrije tijd doorbrengen, namelijk vooral binnenshuis: zowel thuis, op de eigen kamer als bij vrienden thuis. Als er gedifferentieerd wordt naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm zien we echter duidelijke verschillen. Naarmate jongeren ouder worden, brengen ze hun vrije tijd vaker buitenshuis door, vooral jongens. 'Gewoon rondlopen' in de buurt en uitgaan in disco, café of fuifzaal (jeugdhuis wordt minder bezocht) worden dan de meest populaire activiteiten. Daarbij gaat veel tijd naar hun lief (Mortelmans, Van Assche et al., 2002). Ook jongeren uit het TSO, BSO en deeltijds onderwijs zijn vaker buitenshuis dan andere jongeren (Kaesemans, 2002; Goedseels, Vettenburg et al., 2000).

In een kwalitatief onderzoek ging Van Gils (2000) na hoe Brusselse kinderen tussen 10 en 12 jaar de stad beleven. Als de kinderen het spelen ter sprake brengen, gaat het vooral over de straat. Er is voor hen een verschil tussen de vraag of zij veel/weinig kunnen spelen dan wel of zij genoeg speelplaatsen hebben. Ze hebben te weinig speelmogelijkheden stellen ze, want de straat is gevaarlijk, het is te druk. Speelplaatsen en speeltuigen vinden de kinderen ook wel nodig, maar de straat is absoluut prioritair. De speeltuinen oefenen een aantrekkingskracht uit op de kinderen, maar het gaat dan niet zozeer over de uitrusting, wel over de vrienden die je er kan ontmoeten. Problemen die kinderen ervaren zijn: de grotere kinderen domineren het speeltuintje en maken ontspanning onmogelijk en er is vandalisme (Van Gils, 2000).

2.1.4. Met wie brengen jongeren hun vrije tijd door?

Uit literatuur en onderzoek blijkt dat vrienden voor jongeren heel belangrijk zijn. Heel wat onderzoek richt zich dan ook op de vriendengroep van jongeren. Vragen die regelmatig terugkomen in onderzoek zijn: hoeveel echte vrienden hebben jongeren? Hoe is de vriendengroep van jongeren samengesteld? Hoe vaak ontmoeten jongeren hun vrienden? Wat zijn ontmoetingsplaatsen?

Sinnaeve, I., Van Nuffel, K. & Schillemans, L. (2004). Jeugd en vrije tijd. Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging? In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.59-80). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.

In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' vraagt men aan jongeren met wie ze hun vrije tijd meestal doorbrengen. Meer dan 50% brengt zijn of haar vrije tijd door met een groepje vrienden en nog eens 37% met zijn of haar beste vriend. Maar ook broers, zussen, ouders en het lief zijn personen met wie jongeren vaak vrije tijd spenderen (Goedseels, Vettenburg et al., 2000).

Vanuit de vaststelling dat vrienden, ongeacht hoe 'vrienden' gedefinieerd worden, belangrijk zijn voor jongeren, werden meerdere pogingen ondernomen in onderzoek om duidelijk te krijgen wie de vrienden zijn met wie jongeren zich bezig houden. Zo wordt een onderscheid gemaakt tussen formele en non-formele netwerken van jongeren (De Groof, Smits et al., 2002). Dit onderscheid wordt soms verder onderverdeeld tot georganiseerde groepen, spontane groepen en leden van een open aanbod.

Jongeren leren hun vrienden voornamelijk op school kennen. Bij jongeren uit ASO blijven de vrienden langer schoolgebonden, terwijl bij jongeren uit BSO de vrienden eerder buurtgebonden zijn (Smits, 2004). De meeste jongeren hebben een vriendengroep van een vijf of meer personen (Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Smits, 2004). Jongens hebben over het algemeen een grotere vriendengroep dan meisjes en het aantal goede vrienden dat men zegt te hebben daalt met de leeftijd. Bij een meerderheid van de jongeren maken zowel meisjes als jongens deel uit van hun vriendengroep, hoewel toch vier op tien jongeren enkel vrienden hebben van hetzelfde geslacht (Smits, 2004). De groepen tekenen zich door een grote homogeniteit qua onderwijsrichting (De Groof, Smits et al., 2002). Opvallende vaststelling is dat allochtone jongeren minder hoog oplopen met hun vrienden en er minder gelukkig over zijn (Haesendonck, Meyten et al., 2000; Coussée, 2003).

Waar groepsvorming dus hoofdzakelijk op school begint, maar ook in de buurt, onderhouden jongeren hun relaties vaak met behulp van moderne communicatiemiddelen: internet om te chatten en te mailen, en GSM, voornamelijk om te sms'en. Soms wordt deze technologie niet langer als communicatiemiddel voor het onderhouden van vriendschappen beschouwd in onderzoek, maar wel als vrijetijdsbesteding zelf (Smits, 2004).

Uit verscheidene onderzoeken blijkt dat de school een belangrijke plaats is waar vrienden elkaar ontmoeten. Dit is zeker het geval voor de jongere kinderen: bij zowat drie kwart van de 11-12-jarigen is de school de belangrijkste ontmoetingsplaats (Goedseels, Vettenburg et al., 2000). Ook voor meisjes en ASO-jongeren komt naar voor dat de schoolomgeving een plaats is waar ze hun vrienden vaak ontmoeten (Goedseels, Vettenburg et al., 2000; Smits, 2004). Jongeren zien elkaar ook frequent bij hen thuis of bij vrienden thuis (Mortelmans, Van Assche et al., 2002; Goedseels, Vettenburg et al., 2000) Jongeren ontmoeten hun vrienden verder binnen het georganiseerd vrijetijdsaanbod (het jeugdwerk, de sportclub, ...) of in het commerciële uitgaansleven. Tot slot is ook de publieke ruimte erg belangrijk als ontmoetingsplaats. Vooral jongens en BSO-jongeren zoeken elkaar op in parken, op pleinen en op straat (Mortelmans, Van Assche et al., 2002; Goedseels, Vettenburg et al., 2000).

Agneessens, De Lange et al. (2003) deden ook onderzoek naar informele sociale contacten van Vlamingen (niet alleen jongeren) vanuit het perspectief van individualisering. In vergelijking met oudere leeftijdsgroepen zijn jongeren meer gericht op zelfuitgebouwde contacten met vrienden, terwijl oudere leeftijdscategorieën meer vasthouden aan traditionele banden met familie en burens (Agneessens, De Lange et al., 2003). De meeste onderzoekshypothesen m.b.t. jongeren schrijven het belang van 'peers' of leeftijdgenoten alleszins erg hoog aan (zie o.m. Dekeyser & Verbert, 2002; De Groof, Smits et al., 2002; Goedseels, Vettenburg et al., 2000; De Wolf, Melis et al., 2000). Daarnaast blijkt echter dat jongeren ook

erg veel belang hechten aan contacten met volwassenen en bij afwezigheid van zulke contacten dit als een tekort ervaren (Coussée, 2003; Verschelden, 2002; De Winter, 2000).

2.2. Verschillende vrijetijdsettings

In wat volgt wordt de indeling tussen vrije tijd in formeel en in non-formeel verband gehanteerd, omdat deze opdeling best toe liet elk onderzoek te plaatsen. Met het eerste bedoelen we vrijetijdsbesteding in een gestructureerd aanbod. Met het tweede bedoelen we alle initiatieven die door jongeren zelf op informele manier worden opgezet. Het onderscheid verwijst naar formele en informele netwerken waarin jongeren zich kunnen bevinden (De Groof, Smits et al., 2002). Door deze indeling zijn niet alle specifieke groepen even goed vertegenwoordigd in elke paragraaf, gezien sommige groepen jongeren meer tijd besteden aan vrije tijd in georganiseerd verband dan anderen.

Het onderscheid tussen vrijetijdsbesteding in formeel (gestructureerd aanbod) en non-formeel (initiatieven van jongeren zelf) verband is bediscussieerbaar: vele activiteiten, zoals sport en cultuurparticipatie kunnen immers zowel in formeel als in non-formeel verband plaatsvinden. De grens tussen vrijetijdsbesteding in formeel en non-formeel verband kan vaag zijn, zeker vanuit het perspectief van jongeren. Ze zijn immers zelf actoren die vormgeven aan hun vrije tijd en kunnen in een formeel verband soms erg hun eigen gang gaan, terwijl ze omgekeerd in non-formeel verband zichzelf veel structuur kunnen opleggen. Zo blijkt uit onderzoek in het formele vrijetijdsaanbod van het speelpleinwerk dat kinderen vaak weinig rekening houden met het aanwezige speelsysteem en met de opgelegde dagindeling. Zulke structurering kan ondersteunend werken en kinderen aanzetten tot nieuwe initiatieven, maar kan voor anderen net zo goed remmend werken (Jans, 2001).

We bespreken eerst vrije tijd in het gezin en in non-formeel verband. Daarna komt de participatie aan formeel aanbod aan bod: lidmaatschap van verenigingen in het algemeen, deelname aan sport en sportverenigingen, participatie aan het jeugdwerk en cultuurparticipatie.

2.2.1. Vrije tijd in het gezin en in non-formeel verband

Uit historisch onderzoek blijkt dat de vrije tijd van kinderen de laatste 50 jaar sterk is geprivatiseerd en onder invloed is gekomen van ouderlijke controle t.o.v. publieke sociale controle (Vanobbergen, 2000). Jongeren brengen dan ook de meeste vrije tijd thuis en in non-formeel verband door. Daarnaast blijkt het gezin de uitvalsbasis van waaruit jongeren ook formele vrijetijdsbesteding aangaan. Zo werd in onderzoek in de context van het speelpleinwerk vastgesteld dat kinderen deelnemen aan het speelpleingebeuren vanuit hun thuis als uitvalsbasis. Ze vergeten thuis niet zomaar als ze op het speelplein arriveren. Ze beseffen bovendien vaak erg goed of het hun ouders het speelpleinbezoek al dan niet een opvangfunctie toeschrijven, al werkt dit niet automatisch remmend in de beleving van kinderen (Jans, 2001). Het gezin kan dus ook onrechtstreeks een rol spelen in de vrijetijdsbesteding van jongeren. Dit wijst meteen op een raakvlak tussen vrijetijdsbesteding in formeel en in non-formeel verband.

Veel jongeren brengen hun vrije tijd voornamelijk 'ongeorganiseerd' door, waarmee we bedoelen niet in het formeel verband van een vereniging of club. Vrije tijd buiten het georganiseerd vrijetijdsaanbod

brengen jongeren ofwel thuis door, ofwel op straat, pleintjes, cafés, etc. Thuis gaat het vooral om TV kijken, muziek beluisteren en computer spelen. De computer wordt gebruikt voor spelletjes, tekenen, internet en schoolwerk. Vooral jongens doen dit soms samen met vrienden. Meisjes doen dit eerder samen met vader, broer of zus (Van Aarle, 2002). Buitenshuis gaat het vooral om vrienden ontmoeten. Vooral allochtone jongeren brengen erg veel tijd 'ongeorganiseerd' door, thuis of vlakbij huis.

Uit onderzoek naar filmpubliek blijkt dat filmconsumptie hoog scoort bij jongeren, vnl. op televisie, maar ook op video en in de bioscoop. In vergelijking met andere Tv-programma's is film ook erg geliefd. Het maakt een belangrijk deel uit van de slaapkamercultuur die de vrijetijdsbesteding van jongeren in de thuiscontext typeert. Jongeren uit BSO hebben veel vaker een eigen TV en video dan jongeren uit TSO en ASO, en bijgevolg wellicht een grotere kijkautonomie. Dit komt ook vaker bij jongens voor dan bij meisjes. Bioscoopbezoek lijkt vooral een sociale aangelegenheid die deel uitmaakt van de uitgaanscultuur van jongeren: ze gaan in groep naar grote complexen, kiezen ter plekke een film en gaan nadien op café (Meers, 2002).

Onder de noemer vrije tijd in non-formeel verband kunnen we ook het onderzoek naar jeugdculturen situeren. Het concept 'jeugdcultuur' is allesbehalve eenduidig. Het refereert naar ongebondenheid, plezier, identiteitsontwikkeling, groepsgebeuren, experimenteerruimte, ... Het is wel duidelijk dat het concept de eigenheid van 'jong zijn' tracht te identificeren en zowel rekening houdt met jongeren als consument van jeugdculturen dan als producent van jeugdculturen (Van Mullem, De Schrijver et al., 2003).

Onderzoek naar bijvoorbeeld skaters of gabbers focust op zulke typische cultuuruitingen eigen aan jongeren. Dit soort onderzoek weerlegt bovendien vooroordelen en negatieve stereotypering en beeldvorming over jongeren, gezien het aantoonde dat het om 'normale' jongeren gaat met eigen groepsgewoonten, afspraken en codes (Pel & Karsten, 1999). Vele van deze jeugdculturele uitingen worden immers gemakkelijk uitvergroot en geproblematiseerd. Dit gebeurt ondermeer door in onderzoek de koppeling te maken tussen deze verschijnselen en risicogedrag (Bruckers, 2003). Een ander thema in recent jeugdonderzoek is de commercialisering en mediatisering van hun leefwereld (Vanobbergen, 2000; Mortelmans, Van Assche et al., 2002). Pedagogisch onderzoek bediscussieert voornamelijk mogelijke negatieve invloeden van computergames en van K3 en Nijntje, waarbij kinderen als consumenten worden opgevat. Daarnaast is er de pedagogische vraag hoe de commercialisering van de leefwereld van kinderen zich verhoudt tot het opvoeden van kinderen, in de zin van inleiding in de gevestigde cultuur (Vanobbergen, 2000). Jeugdculturen worden gezien als belangrijke socialisatievelden voor jongeren. Vrije tijd lijkt de context bij uitstek voor de zoektocht van jongeren naar hun identiteit. Vriendengroepen met specifieke activiteiten en gewoonten, maar ook eigen jongerentijdschriften of muziekzenders kunnen een hulpmiddel bij de identiteitsontwikkeling zijn en een middel om zich te onderscheiden van anderen (Hijmans, 2000). Onderzoek naar 'jeugdculturen' illustreert het belang van identiteitsvorming via groepsvorming bij jongeren. Het feit dat jongeren het belangrijk vinden zich te kunnen identificeren met vrienden, bvb. aan de hand van kledij, kapsel, muziek, toont aan dat het zoeken naar identiteit ook een erg centrale bezigheid is voor hen. Via de groepen waar ze deel van uitmaken, zoeken ze naar een evenwicht tussen een persoonlijke en een sociale identiteit, maar profileren ze zich vaak meer volgens hun sociale identiteit (Thienpont & Poels, 2002). In ander onderzoek wordt dan weer eerder de term identiteitsontplooiing of -ontwikkeling gehanteerd (Stevens, 2003).

Samenvattend. Jongeren zoeken andere jongeren in hun zoektocht naar een persoonlijke en sociale identiteit. Op dit ogenblik wordt de kiem geplant van een jeugdcultuur die ingebed is in een maatschappelijke en ook commerciële context. Er is echter geen sprake van één jeugdcultuur. Er zijn diverse – en veranderlijke - jeugdsubculturele groepen die zich al dan niet expliciet als groep profileren. Deze profilering kan gaan van aangepaste kledij tot specifieke groepsgewoonten, afspraken, codes, enzovoort... Een uitvergroting en decontextualisering van deze karakteristieken, geven aanleiding tot een vertekend beeld terwijl het in essentie eigen is aan de jeugdperiode.

2.2.2. Lidmaatschap van diverse verenigingen

In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' (Goedseels, Vettenburg et al., 2000) werd aan jongeren gevraagd of ze lid zijn van een of meerdere verenigingen. In het onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren' (Smits, 2004) peilde men naar het lidmaatschap van verenigingen door aan de jongeren een lijst van 50 soorten verenigingen voor te leggen, zowel binnen als buiten het jeugdwerk, met de vraag of jongeren er lid van zijn. In onderstaande tabel vindt u een overzicht van de resultaten van deze beide onderzoeken.

TABEL 2: OVERZICHT VAN HET LIDMAATSCHAP VAN VERENIGINGEN

	Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld (Goedseels, Vettenburg et al., 2000)	Maatschappelijke participatie van jongeren (Smits, 2004)
Algemene participatiecijfers	64 % jongens > meisjes	75 % lid jongens = meisjes
soort vereniging naar geslacht	jongens: sportvereniging meisjes: culturele vereniging	jongens: sportvereniging, fanclub, café meisjes: culturele vereniging, derdewereldorganisaties
leeftijd	jongeren > ouderen	
onderwijsniveau	ASO > TSO > BSO	

Door de verschillende manier van bevragen en verwerken van de resultaten is het niet mogelijk om een goede vergelijking te maken. De participatiecijfers lopen nogal uiteen: In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' komt men tot een lidmaatschap van 64,3%, terwijl dit in het onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren' oploopt tot bijna 75%. Bij de algemene vergelijking tussen jongens en meisjes lopen de resultaten ook uiteen. Smits (2004) komt tot het besluit dat beide groepen ongeveer even vaak deelnemen aan het verenigingsleven, terwijl men in 'Gemeten en geteld' vaststelt dat meer jongens dan meisjes lid zijn van een vereniging. Als we het soort verenigingen bekijken, zijn de resultaten wel meer gelijklopend. Jongens zijn duidelijk beter vertegenwoordigd in sportverenigingen, meisjes in culturele verenigingen. Naar leeftijd zijn er eveneens gelijkaardige resultaten: jongeren zijn minder vaak lid van een vereniging naarmate ze ouder worden. Jongeren uit het ASO participeren beduidend meer aan het verenigingsleven dan BSO-jongeren. De TSO'ers nemen een tussenpositie in.

2.2.3. Sport

Doorheen de tekst is al herhaaldelijk gebleken dat sport een belangrijke vrijetijdsbesteding is van jongeren en dit zowel binnen als buiten clubverband. In vergelijking met oudere leeftijdsgroepen blijken jongeren meer te sporten dan anderen (Scheerder & Pauwels, 2002). Sport wordt soms gedefinieerd als formele,

niet-commerciële vorm van vrijetijdsbesteding. In veel onderzoeken wordt daarnaast echter een onderscheid gemaakt tussen georganiseerd sporten en sporten buiten clubverband. Dit laatste behoort eigenlijk tot vrije tijd in non-formeel verband. Er is echter veel meer aandacht in sportonderzoek voor participatie van jongeren aan sportclubs, dan voor sport in non-formeel verband. Sport in clubverband wordt sterk aangemoedigd en er is ook effectief een toename van het aantal jongeren in sportclubs (Scheerder, Pauwels et al., 2003). M.b.t. sportbeleving wordt een onderscheid gemaakt tussen twee manieren van sportbeleving: speels of competitief. De hoge participatiegraad aan sport is bewezen, er is wel veel uitval naarmate deelnemers ouder worden, zeker vanaf 16 jaar (Smits, 2004).

Heel wat onderzoek gaat in op sportbeoefening van jongeren. Uit het Kliksonsonderzoek (2004) blijkt dat 97% van de jongeren aangeeft dat ze interesse hebben in minstens één sport; fietsen, zwemmen, voetballen en tennissen vormen de toppers. Dit zegt echter nog niets over het feitelijk beoefenen van sport. Daarover vinden we gegevens terug die allemaal in dezelfde richting wijzen: traditionele sporten zoals voetbal en zwemmen blijven het meest in de smaak vallen (Scheerder, Taks et al., 2002; Mortelmans, Van Assche et al., 2002, Smits, 2004). Typische jongenssporten zijn (zaal)voetbal, basketbal, tafeltennis en motosport, terwijl meisjes meer houden meer van dans, wandelen, schaatsen, paardrijden, turnen en badminton. Er worden ook verschillen naar onderwijsvorm vastgesteld, maar deze zijn minder uitgesproken dan de genderverschillen (Smits, 2004). Jongeren blijken vaak verschillende – vooral trendgevoelige sporttakken – te combineren, met een voorkeur voor sportdisciplines die passen in de trend naar een gezond leven en een goed uiterlijk (Mortelmans & De Reynt, 2003).

In diverse onderzoeken wordt nagegaan hoeveel jongeren lid zijn van een sportclub. Dit blijkt telkens ongeveer de helft van de jongeren te zijn (Goedseels, Vettenburg et al., 2000; De Groof, Smits et al., 2002; Kaesemans, 2002; Kliksons, 2004). Sporten in clubverband is vooral populair bij jongens, bij ASO-jongeren en bij de iets jongere tieners (Smits, 2004).

Vanaf 2000 werden de middelen voor sportwetenschappelijk onderzoek gevoelig verhoogd en werden onderzoeksopdrachten uitgeschreven via het in 2002 opgerichte Steunpunt Sport, Beweging en Gezondheid (Scheerder, Dehaese et al., 2003). Er is veel onderzoek naar de effecten van sport, hetzij op individueel vlak, hetzij op maatschappelijk vlak. De verwachte effecten kunnen echter niet steeds onomstotelijk worden vastgesteld in onderzoek.

Eén van die verwachte effecten op individueel vlak is bvb. dat teamsporters socialer zouden zijn dan individuele of niet-sporters (De Jong, Bosman et al., 2003). Deze hypothese kon echter niet worden bevestigd: teamsporters vertonen volgens hun leerkrachten bijvoorbeeld niet meer sociaal gedrag. Niet-sportende meisjes vinden zichzelf zelfs socialer dan wel sportende. De verschillen tussen jongens en meisjes vervagen bij sporters. Een andere verwachting op individueel vlak is dat er een verband zou zijn tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. Het concept sociaal kapitaal wordt daarbij geoperationaliseerd in termen van pro-sociale opvattingen, meer concreet als 'vertrouwen in de medemens'. Deze hypothese kon wel worden bevestigd bij +12-jarigen: zowel georganiseerde als ongeorganiseerde sporters geven blijk van meer vertrouwen in hun medemens (Breedveld & van der Meulen, 2003). De vraag kan echter gesteld worden of het gaat om een socialisatie-effect, dan wel om een selectie-effect. Er is immers ook onderzoek dat geen verband vaststelt tussen sport en sociaal kapitaal (Panathlon-Vlaanderen, 2002).

Verder komt in onderzoek de vraag aan bod of maatschappelijke tendensen zich ook laten voelen in de sport: verandert sport van karakter in de huidige context? In één onderzoeksproject werd daartoe bvb. stilgestaan bij de deelnamecijfers, naargelang type sport en naargelang bevolkingsgroep (Breedveld & de Haan, 2001). M.b.t. het type sport, stelt men vast dat steeds minder wordt deelgenomen aan teamsport en competitiesport, terwijl ongeorganiseerd sporten steeds populairder wordt. Ter verklaring wordt voorzichtig de actuele tendens tot individualisering genoemd. Uit deze evolutie leidden de onderzoekers af dat sport inderdaad van karakter aan het veranderen is en dat het minder 'echte' sport wordt, maar meer recreatie. M.b.t. tot de verschillen in sportdeelname tussen verschillende bevolkingscategorieën stelt men vast dat sporten voor alle leeftijden belangrijk is, maar toch in het bijzonder voor jongeren. De snelst groeiende deelnamecijfers zijn momenteel die van vrouwen, studenten en ouderen (gezien de vergrijzing). Desondanks blijft er bij de jeugd een achterstand bestaan in sportdeelname van vrouwelijke en allochtone jongeren. Sommige onderzoekers wijzen er op dat het belangrijk is om zowel nieuwe sporten als meer recreatieve en individuele vormen van sport mee in beeld te brengen om een volledig zicht te krijgen op het sportgedrag van jongeren. Nieuwe sporten zoals muurklimmen en fitness trekken immers nieuwe groepen jongeren aan, zogenaamd minder sportieve jongeren (Scheerder, Taks et al., 2002). Verdonck (2002) wijst o.a. op het belang van zelfbepaling en inspraak in het formele sportaanbod.

2.2.4. Jeugdwerk

Onder de noemer 'jeugdwerk' zit een grote diversiteit vevat met een variëteit in doelgroep, methodiek en activiteiten aanbod. Veelal gaat het om onderzoek over specifieke jeugdwerkvormen. Onderzoek over hét jeugdwerk synthetiseren is dan ook een moeilijke opdracht. We bekijken eerst de participatiecijfers om daarna de inhoudelijke toer op te gaan. Hierbij belichten we eerst het jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren. Daarna bespreken we onderzoek dat ingaat op de doelstellingen en effecten van jeugdwerk, met participatie als centraal thema. Ten slotte komt ook de pedagogische waarde van jeugdwerk aan bod.

Een eerste vorm van onderzoek gaat over de participatiegraad aan het jeugdwerk. Men gaat na hoeveel jongeren participeren, welke jongeren dit zijn en op welke wijze ze participeren. In de verscheidene onderzoeken lopen de participatiecijfers nogal uiteen, wat te maken heeft met de invulling die aan jeugdwerk gegeven wordt, maar vooral ook met verschillen in de onderzochte groep (leeftijd, regio, representativiteit). Ter illustratie zetten we de gegevens uit een aantal onderzoeken op een rijtje.

TABEL 3: OVERZICHT VAN DE PARTICIPATIEGRAAD AAN HET JEUGDWERK

	jeugdbeweging	andere jeugdwerkvormen	algemeen
Maatschappelijke participatie van jongeren (Smits, 2004)	17%	(zeer uitgebreide lijst)	40%
Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld (Goedseels, Vettenburg et al., 2000)	22,2%	/	/
Fijngehakt en voor u opgediend (Mortelmans, Van Assche et al., 2002)	22,2%	- jeugdhuis: 26,5% - speelplein: 24,8% - jongerenwerking: 19,9%	/
Kliksons 2001 (Kaesemans, 2002)	25,9%	- speelplein: 41,5% - jongerenvereniging: 5,2%	/

		- grabbelpas: 30%	
Kliksons 2004	33,9%	- jeugdhuis: 13% - speelplein: 23,6% - grabbelpas: 16,8% - tienerwerking: 13,8%	57,7%

Smits (2004) stelt dat er weinig geslachtsverschillen zijn: ongeveer evenveel jongens als meisjes zijn lid van het jeugdwerk². Naar onderwijsvorm zijn er echter wel grote verschillen. Slechts 27% van de BSO-jongeren is actief of organiserend lid van het jeugdwerk, terwijl bijna de helft van de ASO-jongeren in het jeugdwerk participeert. Het percentage TSO-jongeren dat lid is van het jeugdwerk is eerder vergelijkbaar met de ASO-jongeren. Opvallend is hier wel dat er een groter percentage TSO'ers organiserend lid of vrijwilliger is dan de ASO-jongeren. Dit kan erop wijzen dat als TSO-jongeren in het jeugdwerk blijven, ze gemakkelijker de stap zetten naar organiserende of leidinggevende functies. Verder valt ook op dat zeer veel BSO-jongeren (42%) ooit lid geweest zijn van het jeugdwerk, maar afgehaakt hebben. Tenslotte blijkt lidmaatschap van het jeugdwerk af te nemen met de leeftijd: ongeveer 48% van de 14-jarigen is lid van het jeugdwerk, terwijl dit bij de 18-jarigen nog slechts 38% is (Smits, 2004).

In de Kliksonsonderzoeken uit 2001 en 2004 heeft men aan de tieners gevraagd waarom ze afgehaakt hebben en geen lid meer zijn van het jeugdwerk. De belangrijkste redenen die tieners aangeven zijn de volgende: geen interesse meer, het soort activiteiten kan hen niet langer bekoren, de begeleiding wordt niet leuk gevonden, te veel schoolwerk, vrienden stoppen ook (Kaesemans, 2002; Kliksons, 2004).

Een tweede vorm van onderzoek tracht de vinger te leggen op de eigenheid van jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare groepen (Van Assche, 2001). Dit blijkt jeugdwerk te zijn met een erg specifieke invulling en met meer ambities dan louter vrijetijdswerk. Het vertrouwen van jeugdwerkers in een spontaan normeringproces door jeugdwerkactiviteiten is kleiner bij deze groepen, waardoor er enkel een methodische flexibiliteit is, terwijl er in het zogenaamde reguliere jeugdwerk een flexibilisering in normeringstechnieken is gegroeid de laatste 50 jaar: waar historisch de doelstellingen van jeugdwerk eerder gingen over opvoeding tot zelfdwang is er een verschuiving opgetreden naar opvoeding tot zelfreflexiviteit (Van Assche, 2003). Deze toenemende tolerantie t.a.v. main stream jongeren geldt blijkbaar niet voor maatschappelijk kwetsbare groepen (jongeren uit etnisch-culturele minderheden, jongeren met een zwakke positie in onderwijs en jongeren uit gezinnen met complexe problemen op verschillende levensterreinen) (Van Assche, 2001). Het eigen karakter van dit jeugdwerk blijkt o.m. uit het feit dat hiervoor voornamelijk beroepskrachten worden ingezet, terwijl het reguliere jeugdwerk hoofdzakelijk door vrijwilligers wordt gedragen (Van Assche, 2001).

Vervolgens vinden we ook heel wat onderzoek terug dat zich richt op de zoektocht naar de doelstellingen en/of effecten van jeugdwerk. De discussie gaat vooral over de vraag of jeugdwerk nu al dan niet participatie van jongeren aan de samenleving kan en moet bevorderen. Hiermee wordt de oorspronkelijke doelstelling en bestaansreden van jeugdwerk in vraag gesteld en gezocht naar een herdefiniëring van de kerndoelstellingen van jeugdwerk. In deze zoektocht wordt vaak teruggegrepen naar de roots van het jeugdwerk om de huidige verschuivingen in een historisch perspectief te kunnen plaatsen (Van Assche, 2003). Zo is er onderzoek naar de verschillende betekenissen van participatie in het jeugdwerk en naar de

² Jeugdwerk krijgt in het onderzoek van Smits een brede invulling: jeugdbewegingen, jongerenverenigingen, politieke jongerenorganisaties, doelgroep-specifieke initiatieven, vormingsinitiatieven, ...

verschillende voorwaarden waaronder participatie tot stand kan komen. Hieruit bleek dat participatiekansen sterk afhankelijk zijn van de concrete context en dat er 3 basisvoorwaarden vervuld moeten zijn vanuit het perspectief van de individuele jongere: er moet sprake zijn van een uitdaging, de jongere moet het gevoel hebben greep te hebben op de situatie, zonder daarbij de verbondenheid met de omgeving en de anderen te verliezen (Jans & De Backer, 2002).

Van participatie in jeugdverenigingen worden net als bij sportdeelname heel wat effecten verwacht in onderzoek. Jeugdverenigingen worden bvb. belangrijk geacht als socialisatieveld (Elchardus, Kadavias et al., 1999) en integratiemechanisme (Corijn, 2000) voor mensen. Lidmaatschap van verenigingen werkt maatschappij-integrerend. Dit werd o.m. geconcludeerd uit de vaststelling dat jongeren die lid zijn van een sociale vereniging minder racistisch zijn dan andere jongeren. Dit effect zou niet voortkomen uit het lidmaatschap op zich, maar wel uit het participeren in de verenigingen waardoor opvattingen worden beïnvloed (Elchardus, Kadavias et al., 1999). Participatie aan jeugdverenigingen blijkt positief samen te hangen met verschillende indicatoren van maatschappelijke integratie. Toch kan participatie aan jeugdverenigingen niet zonder meer worden gelijkgesteld aan maatschappelijke participatie, gezien de variatie op dit vlak inzake motivatie, intensiteit en vorm (Elchardus, Huysse et al., 2001).

Maatschappelijke participatie van jongeren wordt alleszins – onder welke noemer dan ook – voortdurend herbenoemd als een belangrijke bestaansreden van het jeugdwerk. Omgekeerd worden jeugdverenigingen steeds weer herbevestigd als oefenterrein bij uitstek op vlak van participatie. Door de participatie van vele jongeren in jeugdverenigingen, wordt hier ook veel ervaringsdeskundigheid m.b.t. participatie gesitueerd (Jans & De Backer, 2002). Wel lijkt de opdracht van jeugdverenigingen moeilijker te worden en meer reflectie te vereisen, naarmate de samenleving toenemende verwachtingen stelt t.a.v. de participatie van jongeren. Er wordt bvb. op het risico gewezen van recuperatie en misbruik van participatie aan jeugdverenigingen, alsook op het risico om participatie als norm te gaan hanteren. Jeugdverenigingen zoeken in deze ambivalente context naar een eigen positie met een evenwicht tussen enerzijds spelen en plezier maken in 'jeugdland' en anderzijds een eigen (jongeren)stempel drukken op de (volwassenen)maatschappij. Ze hanteren hierbij eerder een competentieperspectief³ t.a.v. jongeren en proberen uit te gaan van de kracht, competenties, interesses en voorkeuren van kinderen en jongeren. Zo wordt in de context van het speelpleinwerk bvb. aandacht gevraagd voor kinderen als actoren, die actief betekenis geven aan hun omgeving en niet als passieve ontvangers van een vaststaand vrijetijdsaanbod. Door zulk onderzoek wordt zicht verkregen op de voorwaarden waaronder kinderen kunnen en willen participeren. Vanuit het perspectief van kinderen en jongeren blijkt dat ze heel wat meer maken van een speelplein dan louter het georganiseerde aanbod. Er werden 11 factoren geïdentificeerd die met verschillende invullingen zowel stimulerend als remmend kunnen werken voor bepaalde kinderen: animatoren, speelmateriaal, ruimte, speelsysteem, dagindeling, vrienden, broers en zussen, sfeer, kindercultuur, thuis en opvangfunctie van het speelpleinbezoek (Jans, 2001). Het belang van de begeleiderhouding en van ontmoetingskansen zijn factoren die in ander onderzoek vanuit een individugericht perspectief terugkeren (Coussée, 2003).

De zoektocht naar een actuele positie van jeugdwerk wordt ook gevoerd via een discussie over leren en vorming in het jeugdwerk. Het nut van vorming wordt in vraag gesteld en de spanning tussen vorming en ontspanning komt meermaals aan bod in onderzoek. Vrijwilligers volgen cursussen omdat ze er zelf iets

³ In een competentieperspectief gaat men uit van de erkenning van competenties van jongeren, van hun kracht. Een deficiëntieperspectief daarentegen vertrekt eerder vanuit wat jongeren allemaal 'nog niet' kunnen.

aan hebben, eerder dan om de doelgroep van het jeugdwerk beter van dienst te kunnen zijn (Verhoeven, 2002). Het debat over erkenning van verworven competenties staat in dit licht (Verschelden, Schillemans et al., 2003).

In het verzamelde onderzoek staat niet ter discussie dat jeugdwerk een pedagogische opdracht heeft. Jeugdwerk ondersteunt leerprocessen van jeugdigen. Een constant terugkerende vraag in onderzoek is echter wat jeugdwerk precies kan betekenen voor jeugdigen en welke leerprocessen het tracht bevorderen. Jeugdwerk kan haar pedagogische opdracht op verschillende manieren invullen. Enerzijds kan jeugdwerk opgevat worden als aanvulling op de rest van het educatieve aanbod, de zogenaamde derde milieuopvatting. Op die manier wordt het jeugdwerk ingezet om jeugdigen iets bij te brengen. Anderzijds kan aan jeugdwerk ook een structurele opbouwfunctie worden toegeschreven: jeugdwerk als een vorm van samenlevingsopbouw. Op die manier wordt jeugdwerk bekeken in het geheel van het educatieve aanbod in de samenleving, vanuit haar betekenis voor alle jongeren. Individueel bekeken draagt jeugdwerk immers vaak bij aan de ontwikkeling van sociaal kapitaal van jongeren, maar maatschappelijk bekeken kan jeugdwerk ook bijdragen aan breuklijnen tussen verschillende groepen jongeren doordat jongeren in gescheiden sociale groepen in het jeugdwerk zitten (Coussée, 2003).

2.2.5. Cultuurparticipatie

Uit vergelijkend tijdsbudgetonderzoek bleek dat Vlaamse jongeren vaker aan culturele activiteiten participeren dan hun Nederlandse leeftijdgenoten (Stevens, Vandeweyer et al., 2003). In vergelijking met oudere leeftijdsgroepen valt het hoge aantal éénmalige participatie van jongeren op, maar ook meermaals participeren scoort evengoed bij jongeren dan bij volwassenen.

In het verzamelde onderzoek worden verschillende benaderingen van het cultuurbegrip gehanteerd. Enerzijds kan cultuur begrepen worden als podiumkunsten, museum- en monumentenbezoek en bezoek aan bibliotheken en culturele centra. Cultuurparticipatie wordt dan eng bekeken als fysieke toegang tot een culturaanbod. Anderzijds kan ook een veel breder cultuurbegrip gehanteerd worden (cfr. jeugdculturen). Cultuurparticipatie krijgt dan een meer democratische invulling (Van Oost, 2003). Cultuurproductie via ICT vormt bijvoorbeeld een actueel onderzoeksthema (Van Oost, Lievens et al., 2003), zoals bij virtuele museumprojecten (Carpentier, 2003). Vanuit het concept van de informatiemaatschappij wordt een belangrijke rol toegeschreven aan ICT inzake cultuur. Er wordt verwacht dat hiermee nieuwe publieksgroepen kunnen worden aangesproken, alsook nieuwe mogelijkheden inzake culturele ervaringen en cultuurproductie (Pauwels, Van Oost et al., 2004). Deze verwachtingen kunnen tot nu toe echter nog niet bevestigd worden. Pogingen om op deze manier de kloof tussen zogenaamde cultuurparticipanten en non-participanten te dichten lijken vooralsnog tevergeefs. Verklaringen voor lage cultuurparticipatie van sommige groepen wordt o.m. gezocht aan de hand van het begrip culturele competentie (Stevens, 2003). Vos (2003) laat een ander licht schijnen op de cultuurparticipatie van maatschappelijk kwetsbare groepen en hanteert daarvoor een meer democratische invulling van het cultuurconcept. Het gaat er daarbij minder om mensen toe te leiden tot het bestaande aanbod, maar wel om het aanbod te diversifiëren en open te stellen voor verschillende culturen. Cultuurparticipatie wordt dan opgevat als een vorm van maatschappelijke participatie en als recht voor iedereen. Kruisbestuivingen tussen cultuur, onderwijs, etc. komen dan vanzelf onder de aandacht.

Een belangrijke stroming in onderzoek m.b.t. cultuur is publieksonderzoek. Daarmee krijgt men een beeld van wie deelneemt aan bepaalde culturele activiteiten. Zo bleek uit onderzoek naar Gents theaterbezoek dat het publiek heterogener is dan doorgaans verondersteld en dat er verschillende publieksschillen bestaan. De verschillen werden gezocht op vlak van bezoekfrequentie, bezoekmotivatie, esthetische verwachtingen en socio-demografische kenmerken (Roose & Waeye, 2002). Het doel van publieksonderzoek is afstemming te vinden tussen het cultuuraanbod en cultuurparticipatie. Er wordt op dit vlak vooral heil verwacht van het toegankelijker maken van het culturele aanbod door verticale en horizontale (geografische) spreiding (Colpaert & Lauwerysen, 2003). Verder wordt ook verwacht in onderzoek dat ouders en leerkrachten een belangrijke stimulerende rol kunnen spelen (Caen, Roose et al., 2003).

Een andere vorm van cultuurparticipatie, nl. bezoek aan filmmusea en culturele filmclubs, krijgt nauwelijks een plaats in vrijetijdsbestedingspatronen van jongeren: ze worden erg weinig bezocht (Meers, 2002). Bioscoopbezoek komt aan bod bij de vrijetijdsbesteding in het gezin of in ongeorganiseerd verband. Eerder in de tekst gaven we al aan dat jongeren geïnteresseerd zijn in film en graag vaker naar de bioscoop zouden gaan (Kaesemans, 2002; Smits, 2004).

In onderzoek m.b.t. cultuurparticipatie moet onderscheid worden gemaakt tussen zelfstandige cultuurparticipatie en meegaan met anderen (ouders, broer of zus, school, etc.), zoniet kan men niet weten welke invloed cultuurparticipatie van het gezin of de school op langere termijn heeft op jongeren en wordt zoals bij veel jeugdonderzoek slechts een momentopname verkregen. Zowel ouders, school als broer of zus kunnen immers een effect hebben op de cultuurparticipatie van jongeren in alle vormen. Ouders kunnen bijvoorbeeld als rolmodel fungeren wat betreft cultuurparticipatie, waarbij jongeren het vrijetijdspatroon van hun ouders overnemen (Smits, 2004).

3. Reflectie

In dit afsluitende gedeelte gaan we in op opmerkelijke trends en vaststellingen vanuit het verzamelde onderzoek. We formuleren tevens een aantal kritische vragen en bedenkingen.

3.1. Jongeren en vrije tijd: een algemeen beeld

Een belangrijke vaststelling is dat er heel wat grootschalig, kwantitatief onderzoek gebeurt naar de vrijetijdsbesteding van jongeren. De onderzoeken zijn evenwel niet altijd even goed vergelijkbaar, doordat ze een verschillende onderzoeksgroep hebben (leeftijd, regio, representativiteit), een ietwat verschillende operationalisering van kernconcepten, uiteenlopende onderzoeksmethodologieën en analysetechnieken, enzovoort. De onderzochte groepen zijn veelal middelbare scholieren, soms uitgebreid naar de hoogste leerjaren van het lager onderwijs. Dit leidt ertoe dat we erg veel weten over de vrije tijd van 10- tot 18-jarigen, maar de jongere kinderen en de plus 18-jarigen blijven wat buiten beeld. Daarnaast gebeurt de operationalisering van vrije tijd vooral in termen van activiteiten, hetzij in de informele sfeer, hetzij in de participatie aan formeel aanbod. Onderzoek vanuit het perspectief van 'eigen tijd' en beleving is veel schaarser.

Uit de verscheidene onderzoeken komt telkens een gelijkaardige trend naar voor wat betreft frequente vrijetijdsbestedingen van jongeren. Telkens weer komt men tot de conclusie dat muziek beluisteren, TV of video kijken, vrienden bezoeken, aan sport doen en computeren bijzonder vaak gedaan worden. Een aantal zaken vallen op als we kijken naar de meest frequente activiteiten van jongeren in hun vrije tijd. Passief-receptieve activiteiten zoals muziek beluisteren en tv of video kijken zijn bijzonder populair. Hieruit kunnen we ook afleiden dat media een belangrijke plaats innemen in de vrijetijdsbesteding van jongeren. Maar de meest opvallende vaststelling is toch de belangrijke plaats die activiteiten in de huiselijke sfeer innemen. Veel vrije tijd wordt immers binnenshuis doorgebracht: zowel thuis, op de eigen kamer als bij vrienden thuis. Buitenshuis zijn, in de eigen straat en op pleintjes, wordt belangrijker naarmate jongeren ouder worden. Ook jongens en jongeren uit het TSO en BSO verkiezen vaker buitenshuis te zijn. De publieke ruimte is voor deze jongeren een erg belangrijke context.

Binnen de groep kinderen en jongeren zien we een grote diversiteit aan vrijetijdsbestedingen. Belangrijke onderscheiden die men in zowat elk onderzoek maakt zijn leeftijd, geslacht en onderwijsniveau. Wat in onderzoek minder aan bod komt is de beleving, de ervaring, de verwachtingen van jongeren zélf. Moest men deze mee in kaart brengen, zou men vermoedelijk nog tot een veel grotere diversiteit komen. Hier kan een uitdaging liggen voor verder onderzoek. Maar ook voor praktijk en beleid vormt het recht doen aan de diversiteit van kinderen en jongeren een belangrijke uitdaging.

Als we de patronen van de feitelijke vrijetijdsbesteding vergelijken met de favoriete vrijetijdsbesteding van jongeren, dan valt op dat de favoriete vrije tijd eigenlijk wel vrij goed benaderd wordt. Dit betekent dat jongeren over het algemeen in hun vrije tijd doen wat ze ook graag doen. Toch zijn er ook wel verschillen vastgesteld. Activiteiten in de huiselijke sfeer – die het vaakst gedaan worden – blijken minder voor te komen bij de meest gewaardeerde activiteiten. Zeker televisiekijken wordt veel minder graag gedaan dan men zou verwachten. Jongeren willen vooral meer naar de film, maar ook andere activiteiten buiten de private sfeer worden hoog gewaardeerd: jongeren willen bv. graag meer uit eten gaan, naar fuiven gaan, ... In een tijd van efficiëntie, effectiviteit en prestaties is het gegeven dat jongeren graag meer 'luilekker niets doen' een opmerkelijk signaal.

Jongeren vinden het ook erg belangrijk om met hun vrienden samen te zijn. Jongeren leren hun vrienden voornamelijk op school kennen en de school blijkt dan ook een van de belangrijkste ontmoetingsplaatsen te zijn, zeker voor jongere kinderen, voor meisjes en voor ASO-jongeren. Het raakvlak tussen school en vrije tijd komt hier sterk naar voor. Jongeren maken vrienden op school, zien elkaar daar elke dag en uit onderzoek blijkt dat vrienden ook een grote invloed hebben op het welbevinden van leerlingen op school (zie o.m. Engels, Aelterman et al., 2004)⁴. Verder zijn ook de huiselijke kring en de buurt belangrijke ontmoetingsplaatsen voor jongeren.

3.2. Verschillende vrijetijdsettings

De structuur van dit tekstdeel heeft een vrij 'klassieke' indeling. Naast vrijetijdsbesteding in non-formeel verband, komen de verschillende vrijetijdsettings aan bod: sport, jeugdwerk en cultuur. Deze structuur is tot stand gekomen vanuit het verzamelde onderzoeksmateriaal. Hieruit blijkt dat verschillende vormen van vrijetijdsbesteding en vrijetijdsettings meestal los van elkaar worden onderzocht: sport bij sport en

⁴ Voor een verdere bespreking van dit thema verwijzen we naar de synthesetekst 'Onderwijs'.

jeugdwerk bij jeugdwerk. Raakvlakken met andere domeinen dan vrije tijd, zoals onderwijs, arbeid, ... verdwijnen nog meer uit het vizier en vrijetijdsactiviteiten en –settings worden voornamelijk los van de omringende maatschappelijke ruimte bestudeerd. Dit is des te merkwaardiger voor het jeugdwerk, dat historisch gezien toch ontstaan is vanuit raakvlakken met de domeinen kindercare en –opvang en onderwijs.

Voor wat betreft deelname aan het georganiseerde vrijetijdsaanbod, zien we dat sportclubs het hoogst scoren, gevolgd door jeugdwerk en tenslotte cultuurparticipatie. Bij deze cijfers kunnen we de bedenking maken dat de participatiegraad aan een aanbod sterk afhankelijk is van hoe het aanbod georganiseerd wordt qua stijl, toegankelijkheid en bereikbaarheid. Tijdsbesteding is m.a.w. institutioneel ingebed en wordt beïnvloed door het aanbod en het beleid (Stevens, Vandeweyer et al., 2003).

De grote hoeveelheid onderzoeksmateriaal naar participatie van jongeren aan het georganiseerd vrijetijdsaanbod verwijst naar een aanbodgerichte benadering in onderzoek. Het debat over toegankelijkheid van het jeugdwerk balanceert vaak op de grens tussen een aanbodgerichte en vraaggerichte benadering. Vaak wordt in onderzoek nagegaan in welke mate het bestaande aanbod en beleid individuele ontplooiing en autonomie toelaat, en welke drempels en problemen daarbij in de weg staan. Er wordt dus eerder op toegankelijkheidsproblemen gefocust dan de condities inzake vrije tijd te onderzoeken vanuit een competentiebenadering van kinderen en jongeren en – ook – vertrekkende vanuit hun perspectieven.

Afsluitend. Onder meer door veranderingen op de arbeidsmarkt en digitalisering hebben mensen vandaag veel meer vrije tijd dan in de vorige eeuw. Er is zelfs sprake van een vrijetijdssamenleving. In vergelijking met andere leeftijdsgroepen hebben jongeren veel vrije tijd (Scheerder, 2004). Ze beschikken over een vrij grote sociaal-culturele zelfstandigheid in de vrije tijd en over een grote keuzevrijheid. Hierop wordt ingespeeld door het ontwikkelen van een vrijetijdsaanbod voor jongeren: er is een brede waaier aan vrijetijds mogelijkheden binnen het formele aanbod (sport, jeugdwerk, cultuur). Ook activiteiten binnen de commerciële sector blijken erg belangrijk te zijn in de vrijetijdsbesteding van jongeren (bv. concert, bioscoop, café, fuif,...). Jongeren construeren een eigen biografie inzake vrije tijd: eigen hobby's en cultuuruitingen, onder invloed van anderen en ingebed in de omringende cultuur en de maatschappelijke context. Aan de keuzevrijheid wordt – al dan niet expliciet – de verwachting gekoppeld dat jongeren keuzes maken die bijdragen aan de ontwikkeling van hun sociaal-cultureel kapitaal. Het discours van jongeren als actieve burgers is daar niet vreemd aan. Mogelijke vragen hierbij zijn of de mogelijkhedenvoorwaarden voor elke jongere gegarandeerd zijn en of elke jongere deze finaliteit ook deelt. Een opvallende vaststelling uit het verzamelde onderzoek is dat de segregatie binnen het onderwijs zich doorzet in de vrije tijd. Kijken we bvb. naar jeugdwerk en sportclubs, dan stellen we vast dat jongeren uit het BSO hier systematisch minder aan participeren dan jongeren uit het ASO en TSO. Maar ook op andere vlakken wordt de breuklijn tussen hoog- en laaggeschoolden duidelijk. In de informele vrijetijdsbesteding zien we eveneens dat BSO-jongeren andere activiteiten doen en zich op andere ontmoetingsplaatsen ophouden. Maar wat betekenen deze vaststellingen nu eigenlijk? En wat kunnen we ermee doen in praktijk, beleid en verder onderzoek?

Sinnaeve, I., Van Nuffel, K. & Schillemans, L. (2004). Jeugd en vrije tijd. Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging? In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.59-80). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.

Bibliografie

Agneessens, F., De Lange, D. & Waeye, H. (2003). Over het verband tussen sociale relaties en attitudes, waarden en normen. In: D. Lemaître (Ed.), *Vlaanderen Gepeild!* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Planning en Statistiek.

Bollaert, L., Stoffen, M., De Knop, P., Corijn, E., Matthijs, K., Neefs, H. & Delanghe, L. (2000). *Toerisme, recreatie en vrije tijd in Vlaanderen anno 2000. Syntheserapport. Onuitgegeven onderzoeksrapport*, VUB, onderzoekseenheid vrije tijd, toekomst en beleidsplanning & K.U.Leuven, Departement Sociologie.

Breedveld, K. & de Haan, J. (2001). Versporting en ontsporting: sportdeelname in de jaren negentig. *Vrijtijdsstudies*, 19, (2), 53-64.

Breedveld, K. & van der Meulen, R. (2003). Vertrouwen in de sport. Een empirische analyse van de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. *Vrijtijdsstudies*, 20, (2), 37-47.

Bruckers, L. (2003). *Euregionaal jongerenonderzoek 2002. Een onderzoek naar vrijetijdsbesteding, gezondheidsbeleving en risicogedrag, uitgevoerd bij Limburgse jongeren in de 2^e en 3^e graad van het secundair onderwijs*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, Limburgs Universitair Centrum, Centrum voor statistiek.

Caen, M., Roose, H. & Waeye, H. (2003). *Publieksonderzoek in Vlaams-Brabant: Culturele centra en bibliotheken*. Gent: Social science research and methodology.

Carpentier, N. (2003). *ICT als instrument voor culturele participatie. Een virtueel museumproject van nabij bekeken. Working paper 2003-03*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.

Carton, A. & Loosveldt, G. (2002). *Basisdocumentatie onderzoek Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 1996-2000*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, Departement Sociologie.

Claeys, U. & Van den Bosch, J. (1963). *Volksontwikkeling en vrijetijdsbesteding in Vlaanderen. Een sociologisch onderzoek bij de actieve Nederlandstalige bevolking van België*. Leuven: Centrum voor Sociale Studies, Afdeling BUROP.

Colpaert, J. & Lauwerysen, K. (2003). *Een sociologische analyse van het cultuuraanbod en het cultuurgebruik in Vlaanderen*. Brussel: EHSAL.

Corijn, E. (2000). *Samenleving en sport. Vrije tijd werkt ook*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Coussée, F. (2003). *Die kinderen hebben hier alles wat ze nodig hebben. Profilering en taakstelling van het jeugdwerk (ook) vanuit het perspectief van jongeren. Onderzoek i.o.v. de stad Genk, Eindverslag*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, UGent.

De Groof, S., Smits, W. & Stevens, F. (2002). (In)formele ontmoetingen. Over de sociale ruimte van jongeren. In: M. Elchardus & I. Glorieux (Eds.), *De symbolische samenleving. Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes* (pp.81-90). Tiel: Lannoo.

De Jong, R.J., Bosman, A.M.T. & Bakker, J.T.A. (2003). Sport en sociaal emotionele ontwikkeling: een exploratieve studie bij leerlingen in het basisonderwijs. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 42, (5), 231-240.

Dekeyser, L. & Verbert, V. (2002). *Groepsvorming bij jongeren. Een explorerend onderzoek bij 14- en 15-jarige jongeren in Vlaams-Brabant*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven.

De Winter, M. (2000). *Beter maatschappelijk opvoeden: hoofdlijnen van een eigentijdse participatie-pedagogiek*. Assen: Van Gorcum.

De Wolf, B., Melis, B., Tiggelovend, I., Demuylder, P. (2000). *Actie-onderzoek. Relationeel en seksueel welzijn bij maatschappelijk kwetsbare jongeren*. Berchem: In Petto.

Elchardus, M., Huyse, L. & Hooghe, M. (2001). *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap*. Brussel: VUBPress.

- Sinnaeve, I., Van Nuffel, K. & Schillemans, L. (2004). Jeugd en vrije tijd. Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging? In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.59-80). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.
- Elchardus, M., Kadavias, D. & Siongers, J. (1999). Instroom of school? De invloed van scholen en andere socialisatievelden op de houdingen van leerlingen. *Mens en Maatschappij*, 3, 250-268.
- Glorieux, I., Coppens, K., Koelet, S., Moens, M. & Vandeweyer, J. (2002). *Vlaanderen in uren en minuten. De tijdsbesteding van de Vlamingen in 480 tabellen*. Brussel: VUBPresss.
- Goedseels, E., Vettenburg, N. & Walgrave, L. (2000). Vrienden en vrije tijd. In H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in Vlaanderen; gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst* (pp.149-183). Leuven: Universitaire Pers.
- Goedseels, E. (2001). Tieners en hun vrije tijd 'in cijfers gegoten'. *Gezinsbeleid in Vlaanderen*, 30, (3), 3-10.
- Haesendonck, S., Meyten, G. & Tiggelovend, I. (2000). *Gelukkig zijn*. Berchem: In Petto.
- Hijmans, E. (2000). Van Yes en dingen die voorbijgaan. Tienermeisjes, interpretatieve repertoires en identiteitsconstructie. *Sociologische gids*, (2), 95-111.
- Jans, M. (2001). *Kinderen op het speelplein*. Meise: Onderzoekscentrum Kind en Samenleving.
- Jans, M. & De Backer, K. (2002). Jeugdwerkers als koorddansers. Een onderzoek over jeugd(werk) en maatschappelijke participatie. *Vorming*, 17, 239-260.
- Kaesemans, G. (2002). *Tienerkliks. Het verhaal van het Vlaamse Kliksonderzoek*. Leuven: Garant.
- Kliksons (2004). *De Kliksons*. Onuitgegeven voorlopig werkrapport.
- Meers, P. (2002). Filmpubliek en (Europese) cinema? Theoretische verkenning en survey bij jongeren in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 23, (3-4), 509-540.
- Mortelmans, D. Van Assche, V. & Ottoy, W. (2002). *Fijngehakt en voor u opgediend: tieners en vrije tijd*. Onderzoeksrapport, Universiteit Antwerpen & Jeugdendienst Stad Antwerpen.
- Mortelmans, D. & De Reynt, N. (2003). *Communiceren met jongeren. Jongeren en communicatie met de stedelijke overheid in Antwerpen*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, Universiteit Antwerpen & Jeugdendienst Stad Antwerpen.
- Panathlon-Vlaanderen (2002). *Kwetsbare kinderen. Bedreiging van de positieve waarden in de kinder- en jeugdsport*. Brussel: Panathlon-Vlaanderen.
- Pauwels, G. & Scheerder, J. (2004). *Tijd voor vrije tijd?* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie Planning en Statistiek & Administratie Cultuur.
- Pauwels, G. & Scheerder, J. (2004). *Tijd voor vrije tijd? Vrijtijds participatie in Vlaanderen: sport, cultuur, media, sociale participatie en recreatie. Stativaria 32*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie Planning en Statistiek.
- Pauwels, C., Van Oost, O. & Lavens, A. (2004). *Hip en Hype, bits en bytes: het kunstmuseum, culturele aanbod- en participatietrends in een digitaal tijdperk. Working paper 2004-02*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.
- Pel, E. & Karsten, L. (1999). Krassen op het metaal, hindernissen op de stoep: skateboarders in actie. *Vrijtijdsstudies*, 17, (1), 19-28.
- Redig, G. (2001). Jeugdparticipatie op het kruispunt van jeugd- en sportbeleid: een kruispunt met knipperlichten. *Vlaams Tijdschrift voor Sportbeheer*, 1, (64), 17-28.
- Roe, K., Van den Bulck, J., De Cock, K. & Dusart, C. (2001). *Het onderwijs in een concurrentiestrijd. Een studie naar de positie van formele leerkanalen in een informele kennismaatschappij*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, Departement Communicatiewetenschappen.

- Sinnaeve, I., Van Nuffel, K. & Schillemans, L. (2004). Jeugd en vrije tijd. Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging? In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig synthesesrapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.59-80). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.
- Roose, H. & Waeye, H. (2002). *Van passant tot connaisseur. Een empirische studie over de interne gelaagdheid en de esthetische verwachtingen van het hedendaagse theaterpubliek. Working paper 2002-06*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.
- Scheerder, J. & Pauwels, G. (2002). *Vlaanderen sportief gepeild! Resultaten van de APS-survey 1999. Stativaria 26*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Planning en Statistiek.
- Scheerder, J., Taks, M., Vanreusel, B. & Renson, R. (2002). *30 jaar breedtesport in Vlaanderen: participatie en beleid. Trends 1969-1999*. Gent: Publicatiefonds voor Lichamelijke Opvoeding.
- Scheerder, J., Pauwels, G. & Vanreusel, B. (2003). *Vlaanderen sportief gepeild: wie participeert niet? Ontwikkelingen in en determinanten van (club)sportactiviteit in Vlaanderen gepeild!* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Planning en Statistiek.
- Scheerder, J., Dehaese, J., Vanreusel, B. (2003). *Jeugdsport in cijfers: De sportdeelname van jongeren in Vlaanderen in 2000. Tabellen en grafieken*. Tielt: Lannoo.
- Smits, W. (2004). *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de vrijetijds-, sociale en culturele ruimte. Eindverslag van het PBO 99A/14/85*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, VUB, Onderzoeksgroep TOR.
- Stevens, F. (2003). Verklaringen van cultuurparticipatie. Kan het middenveld bijdragen tot de vorming van culturele praktijken? In R. Laermans, J. Lievens & H. Waeye (Eds.), *Cultuurkijker. Aanzetten voor cultuuronderzoek in Vlaanderen. Jaarboek 2002 van het Steunpunt Re-creatief Vlaanderen*. Antwerpen: De Boeck.
- Stevens, F., Vandeweyer, J. & van den Broek, A. (2003). *Time use of adolescents in Belgium and the Netherlands. Working paper 2003-04*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.
- Thienpont, K. & Poels, K. (2002). "Zeg mij wie uw vrienden zijn...". De constructie van sociale identiteit multidisciplinair bekeken. In A. Van den Brand & C. Devos (Eds.), *Identiteiten. Functies en dysfuncties* (pp. 3-31). Gent: Academia Press
- Van Aarle, P. (2002). Jongeren in het nieuwe mediatijdperk: welke rol speelt computer in de vrijetijdsbesteding van jongeren tussen twaalf en veertien jaar. *PSW-Papers 2002/02*, 3-25.
- Van Assche, V. (2001). Jeugdwerk met maatschappelijk achtergestelde jongeren. *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, 30, 97-129.
- Van Assche, V. (2003). *Jeugdwerkers als missionarissen van de moderniteit. Een sociologische analyse van het jeugdwerk vanuit een controleperspectief*. Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor in de Politieke en de Sociale Wetenschappen, UIA.
- Van Gils, J. (2000). *Kinderen filosoferen over de stad*. Meise: onderzoekscentrum Kind & Samenleving.
- Van Mullem, P., De Schrijver, V., Versluys, F. & Van Bouchaute, B. (2003). *Onderzoek "beleid inzake jeugdcultuur". Eindrapport*. Gent: Arteveldehogeschool.
- Vanobbergen, B. (2000). Kinderen tussen opvoeding en consumptie. In M. De Bie (Ed.), *Pedagogiek en mensenrechten, Wetenschappelijke nascholing 2000-2001, UGent* (pp.13-50). Gent: Academia Press.
- Van Oost, O. (2003). *Museum participation in a network society: a reflection. Working paper 2003-01*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.
- Van Oost, O., Lievens, B., Lavens, A., Van Audenhove, L., Pauwels, C., Carpentier, N., Rutten, P. (2003). *Een onderzoek naar culturele participatie en ICT's*. Cultuurnet Vlaanderen.
- Verdonck D. (2002). Jeugdsport als vrije tijd: ook een kwestie van participatie? *Welwijs*, 13, (2), 25-29.

Sinnaeve, I., Van Nuffel, K. & Schillemans, L. (2004). Jeugd en vrije tijd. Thuis tv-kijken, voetballen of naar de jeugdbeweging? In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.59-80). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.

Verhoeven, S. (2002). Vorming voor een jeugdleider moet vooral plezierig zijn... Kadervorming in de jeugdbeweging. *Vorming*, 17, (4), 261-278.

Verschelden G. (2002). *Opvattingen over 'welzijn' en 'begeleiding' . Een sociaalpedagogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarische thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.

Verschelden, G., Schillemans, L., Tondeur, J., Aelterman, A. (2003). *Erkenning van elders verworven competenties. Onderzoek i.o.v. DIVA*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, UGent, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.

Vos, I. (2003). *Cultuurparticipatie en maatschappelijk kwetsbare groepen*. Brussel: CultuurNet Vlaanderen en Kunst en Democratie (Brussel).